

In deze rubriek gaat het om verhalen over en/of reflecties op de ervaring met methodische, praktische, politieke, morele en wie weet esthetische problemen waar onderzoekers in de praktijk mee te maken krijgen. Redacteur voor deze rubriek is Griet Verschelden: griet.verschelden@ugent.be.

Participatie in ontwikkelingssamenwerking als onderzoeksthema

Ellen Rutgeerts

Participatie is (ook) in ontwikkelingssamenwerking een belangrijk thema. Enerzijds gaat het daarbij om het openhouden van een dialoog over de doelstellingen, strategieën en voorwaarden om tot ontwikkeling te komen. Dit is participatie die machtsstructuren analyseert en verandert. Anderzijds wordt in de praktijk ook vaak gewerkt met participatie die moet leiden tot een grotere betrokkenheid bij het gevoerde beleid. Participatie is dan een instrument om de effectiviteit en efficiëntie van projecten te verhogen.

Binnen de emancipatorische en empowerende visie heeft participatie in ieder geval te maken met macht. Daarom moeten ontwikkelingssamenwerkers zich sterk bewust zijn van het risico van een kunstmatig verstaan van lokale machtsrelaties. Bij het uitvoeren van projecten of samenwerkingsverbanden, en bij het doorvoeren van brede structurele veranderingen, dienen ze rekening te houden met inzichten en relaties van de basisactoren (Oakley, 2001). Dit houdt niet alleen een erkenning in van hun mogelijkheden en vaardigheden, maar wil ook zeggen dat andere ideeën over participatie en participatieve methoden in rekening moeten worden gebracht. Dit betekent dat er mogelijkheden worden gecreëerd om mensen te laten participeren, zonder hen per se op een voorgeschreven manier in vastgelegde structuren te integreren.

Op theoretisch of ideologisch vlak lopen de visies op participatie uiteen. Ook de manieren om met deze verschillende uitgangspunten in de praktijk om te gaan, variëren. Als we dit thema *au sérieux* willen nemen, moeten we ook met die moeilijkheid aan de slag. Daarom gingen we met Vredeseilanden, een Belgische NGO voor ontwikkelingssamenwerking, in 2003 na hoe participatie door de verschillende betrokken actoren wordt begrepen en ingevuld.

Een gevalsstudie in een internationale setting

Omdat we participatievraagstukken niet willen beperken tot een aansluitingsvraagstuk (waarbij structuren en ongelijke mogelijkheden/posities niet in vraag worden gesteld maar enkel de toegang tot organisaties), gaat het ook om volgende vragen: 'Hoe wordt omgegaan met machtsrelaties, ook binnen het participatieproces zelf?', 'Hoe wordt

lokale kennis in een participatief proces gezien en aangeboord?’ en ‘Wat zijn belangrijke voorwaarden en belemmeringen om tot participatie te komen?’

De zoektocht naar antwoorden op deze vragen gebeurde met een gevalstudie bij Vredeseilanden Costa Rica (verder VCR). Omdat VCR op participatief vlak behoorlijk ver staat, is dit een gevalstudie van een *good practice* die voor de theorievorming rond een moeilijk concept als participatie rijk en interessant materiaal kan leveren. Ten eerste wordt Costa Rica omwille van haar neutraliteit, politieke stabiliteit, relatieve welvaart en sociaal beleid vaak omschreven als ‘het Zwitserland van Midden-Amerika’ (Barahona et al., 1999). Bovendien heeft Vredeseilanden een transversale as ‘participatie’: die loopt van het centrale bureau in België naar VCR, de sociale partnerorganisaties, de basisgroepen van lokale boeren én terug. Om participatie in VCR te bevorderen, werd de methodiek *campesino a campesino* ontwikkeld, uitwisseling van boer tot boer. Met vorming wil VCR aan basisactoren een actieve(re) rol toebedelen. Op deze twee manieren bevordert VCR ook participatie in de familie, de eigen boerengroep, de gemeenschap, de sociale organisatie en de structuur van VCR. Daarnaast wil VCR *via het stimuleren van participatie van de bevolking (vrouwen en mannen) in bewegingen die voor organische landbouw en voedselsoevereiniteit structurele veranderingen doordrijven, de mogelijkheid tot beleidsbeïnvloeding verhogen* (vrij vertaald – VCR, 2002:8).

VCR concentreert zich met haar partners op twee grote problemen waarmee Costa Ricaanse families in verschillende streken worden geconfronteerd. Ten eerste verwaarloost de regering haar eigen natuurlijke bronnen (Calderón & Madrigal, 2002). Ten tweede is het verbouwen van basisgranen zoals bonen en rijst door overheidsmaatregelen niet langer winstgevend. Veel boeren schakelen hierdoor over naar andere producten, zoals koffie en sinaasappels, die hen zeer afhankelijk maken van de internationale markt met haar lage prijzen (Figueroa et al., 2002). Om de eigenlijke positie van de landbouwer te versterken werkt Vredeseilanden Costa Rica samen met partners die de overgang naar organische landbouw promoten en begeleiden en/of samen met de boeren ijveren voor een goed water- en bosbeheer. De rechtstreekse partners van VCR zijn dus een aantal landelijke of regionale sociale organisaties: AUPA, CEDECO, FEDEAGUA en COPROALDE. Deze organisaties werken op hun beurt samen met lokale (groepen van) boeren en boerinnen, de zogenoemde basisgroepen.

In deze gevalstudie kozen we ervoor om een documentanalyse en een interviewonderzoek te doen. De documentanalyse gebeurde aan de hand van missieverklaringen en beleidsteksten op het niveau van VCR en de sociale partnerorganisaties. Bij de basisgroepen waren dergelijke documenten niet beschikbaar. Deze documenten werden voor de groepsinterviews doorgenomen en dienden om de antwoorden van de respondenten beter te plaatsen, om de context van de antwoorden te schetsen. In het interviewonderzoek werden verschillende actoren (overlegraden, bestuursgroepen en algemene vergadering) van verschillende niveaus (landenkantoor, alle sociale partnerorganisaties en lokale basisgroepen) van VCR bevraagd: in totaal kwamen in 17 (groeps)interviews 56 respondenten aan bod.

Onderzoek naar het cultureel geladen concept 'participatie'

Gezien de cultureel 'andere' setting, de complexiteit van de case VCR en het abstracte niveau van het bevragen van een concept als participatie, maakten we in dit onderzoek een aantal methodologische keuzes.

Ten eerste werd gekozen voor focusgroepen met halfgestructureerde vraaginstrumenten. Tijdens de afname van deze groepsinterviews konden we flexibel omspringen met de volgorde en de formulering van sommige vragen. Zo konden we bijvoorbeeld de Nationale Overlegraad van VCR (het landenkantoor en alle sociale partnerorganisaties) laten uitweiden toen ze zelf dieper ingingen op de evolutie van participatie in VCR. Hier kon soepelheid meer duidelijkheid scheppen over kaderende aspecten en relevante achtergronden. In grote lijnen waren de inhoud, de volgorde en de formulering van de vragen op voorhand vastgelegd om met verschillende gesprekken tot zo veel mogelijk vergelijkbare informatie te komen.

We hebben op voorhand niet gedefinieerd wat participatie is (of zou kunnen zijn). Zo konden we op een meer open manier peilen naar visies op en de praktijk van participatie in de context van ontwikkelingswerking. Formulering is hierbij belangrijk. Het is bijvoorbeeld helemaal iets anders om te vragen waarom participatie belangrijk is (*porqué?*) dan waarvoor participatie dient (*para qué?*). Net als in de Nederlandse taal ligt in het verschil tussen het Spaanse *porqué* en *para qué* een belangrijke nuance. Na een waarom-vraag kan eender welke visie op participatie aan bod komen (ook een instrumentele). De tweede vraag legt een eerder instrumenteel (en alleen een instrumenteel) antwoord in de mond.

Met zo open mogelijke vragen hebben we geprobeerd om alle aspecten aan bod te laten komen die in de praktijk met participatie te maken (kunnen) hebben. De vragenblokken volgden elkaar zodanig op dat respondenten eerst algemeen en abstract over participatie konden praten om daarna te concretiseren en tot hun eigen participatieve praktijk te komen. Binnen de meer praktijkgerichte vragenblokken vertrokken de vragen van de concrete werkelijkheid die het dichtst bij de respondenten stond. Daarna kwamen er vragen over organisaties en structuren waarmee de respondenten een indirecte relatie hebben. Voor respondenten was het duidelijk dat ze eerst hun eigen visie op participatie konden weergeven, los van een bestaande participatieve praktijk. Dit betekent dat ze ook hun ideaal (of idealen) van participatie konden omschrijven.

Om bij de respondenten te peilen naar ideeën en een algemene visie over participatie maakten we gebruik van een associatietechniek: aan welk woord denk je het eerst als we over participatie praten? Wanneer respondenten de bedoeling van deze associatieoefening niet begrepen, werd dit als volgt verduidelijkt: bij *mama* vul je bijvoorbeeld *amor* in, wat vul je bij participatie in? Associatie is voor de respondenten een vrij toegankelijke manier om de betekenisverlening van een moeilijk begrip te formuleren. Voor onderzoekers is het een heldere manier om die betekenisverlening te achterhalen. Bovendien

worden hier geen krijtlijnen vastgelegd: associëren staat vrij en kan zo ruim als de respondenten zelf willen. Nadat de deelnemers aan de groepsinterviews op kaartjes hadden geschreven welk woord over participatie het eerst bij hen opkwam, volgde hierover een groepsgesprek. Op basis van de kaartjes kwam er uitwisseling (en soms heuse discussies) over de verschillende visies op participatie. De kaartjes bleven tijdens dit gesprek (aan een muur of in het midden van de tafel) goed zichtbaar, zo hield iedereen overzicht over de verschillende antwoorden (en ideeën).

In de vragen over relaties met de organisatie waarmee de geïnterviewde respondenten het meest te maken hebben, kwam de methode van het sociodrama aan bod. In toneelvorm toonden de respondenten via een concrete, zelfbedachte situatie met ontmoeting tussen beide groepen hoe ze de relatie tussen zichzelf en de andere organisatie zagen. Enkele deelnemers van een basisgroep kropen bijvoorbeeld in de huid van de sociale organisatie waarmee ze samenwerkten, de anderen speelden zichzelf en een eventuele derde persoon (of groep) kon de interactie observeren en commentariëren. Met een sociodrama waarbij de dialogen opgetekend worden, hoeven respondenten niet duidelijk te zeggen hoe relaties zijn, ze geven de gepercipieerde (dus niet de objectieve) verhoudingen bewust en deels onbewust weer.

Cultureel andere, lokale kennis valideren

Binnen elk onderzoek spelen machtsprocessen. Zeker binnen het thema ‘participatie’ waar machtsrelaties een deel van het onderzoeksobject zijn, is het belangrijk om de machtspositie van de onderzoekers te erkennen. Bij de aanvang van elk interview stelden de onderzoekers zich voor als onafhankelijk van VCR. Het onderzoeksteam bestond uit twee onderzoekers van VCR en mezelf, als buitenlandse studente. Niemand werkte contractueel voor VCR, maar het blijft natuurlijk zo dat we dit onderzoek – ook in de ogen van sociale partnerorganisaties en boerengroepen – (deels) in opdracht van VCR uitvoerden. Behalve een zorgvuldige introductie van onszelf als onafhankelijke onderzoekers vond in dit onderzoek geen grondige analyse plaats van machtsrelaties die binnen onderzoek meespelen. Macht en machtsaspecten kwamen wel aan bod in de inhoud van het onderzoek: door de vraagstelling en de methodiek van het sociodrama werden machtsrelaties en -dynamieken blootgelegd en besproken.

VCR participeerde niet in de probleemstelling maar wel in de onderzoeksopzet, met name in de vormgeving van de vragen en de analyse van de onderzoeksresultaten. De sociale partners en basisgroepen deden dat niet. Hun participatie is zo veel mogelijk gerealiseerd doordat respondenten omwille van een doordachte formulering zo open mogelijk konden antwoorden op de vragen in de groepsinterviews.

Onderzoek in een cultureel verschillende context verdient extra aandacht. Er moet namelijk niet alleen aandacht zijn voor de letterlijke vertaling van onderzoeksvragen en begrippen. Het gaat vooral om het maken van een *culturele verbinding*. Deze culturele verbinding is in elk onderzoek een heikel punt: los van nationale grenzen of bevolkings-

groepen gaat het in dit onderzoek om het proberen vast te leggen en weer te geven van betekenissen. Betekenissen zijn altijd cultureel bepaald: het gaat om opvattingen, concepten, ideeën die gegroeid zijn in dingen die mensen nu eenmaal gewoon zijn te doen, in een bepaalde context van waarden.

In deze onderzoekssetting vallen deze culturele verschillen en de nood aan culturele vertaling extra op. We bekeken immers hoe Costaricaanse arme boeren (kunnen) participeren in een internationaal vertakte ontwikkelingsorganisatie als Vredeseilanden. Dat wil zeggen dat er inzicht moet zijn in de Centraal-Amerikaanse cultuur van het land Costa Rica (politiek, religie en sociale organisatie), in het werk dat boeren op hun land doen en de positie die boeren in hun land hebben en ten slotte ook in de structuur en het beleid van de organisaties die met deze boeren samenwerken (sociale partners en VCR). Dit alles maakt het een complexe onderzoekssetting die op verschillende manieren 'cultureel anders' is.

Om de culturele vertaling in onderzoek te kunnen maken is het onontbeerlijk om alle taalnuesances uit de onderzoekssetting te begrijpen. In deze setting gaat het dan niet alleen om een taal die qua woordenschat en grammatica anders is dan de taal van de onderzoekster (het Spaans), maar ook om een taal die voor de verschillende onderzoeks-participanten anders is. Hoe worden de zaken in Costa Rica uitgesproken? Gaat men recht door zee of spreekt men in metaforen? En wat betekenen die metaforen dan? Wat is de taal die boeren hanteren en wat is de taal van een landenkantoor? Spreekt de ene groep in eenvoudige woorden en de andere in managementtermen of ligt het ingewikkelder: hangt het af van de rol, de situatie, zijn er externe overeenkomsten en interne verschillen? Hoe beïnvloeden mensen elkaar in groepsinterviews? Bijvoorbeeld: hoe is de positie van Costaricaanse mannen en vrouwen, spreken ze vrijuit in elkaars aanwezigheid? Kortom: *hoe* de mensen de dingen zeggen, is belangrijk om te interpreteren *wat* de mensen in het onderzoek zeggen.

Om de onderzoeksresultaten beter te interpreteren bestond het eerste onderzoeksluik uit een documentanalyse waarmee een grondige inwerking mogelijk werd in de organisatiestructuur en vooral -cultuur van VCR (doelstellingen, visie en missie). Naast de interne documenten van VCR werd ook algemene literatuur over de sociale context en landbouwproblematiek van Costa Rica doorgenomen. Zoals vermeld genieten boeren weinig bescherming op economisch en ecologisch vlak. Doordat Costa Rica een vrij sociaal vooruitstrevend politiek beleid heeft waarin groepen mensen kunnen en mogen opkomen voor hun rechten, aarzelen veel groepen boeren dan ook niet om met hun organisaties naar de hoofdstad af te zakken om hun eisen kenbaar te maken. Uit het onderzoek komt dan ook tot uiting dat participatie voor hen (onder meer) een vorm van beleidsbeïnvloeding is.

Minstens even belangrijk in deze culturele vertaalslag was de samenwerking met een Costaricaanse onderzoekster met freelance ervaring voor VCR. Deze onderzoekster kon

rekening houden met een aantal culturele gevoeligheden en cultuurelementen hanteren om de onderzoekskwaliteit te verhogen. Zo is het voor Costaricanen belangrijk dat bijeenkomsten niet alleen interessant zijn, maar dat er ook telkens plaats en véél tijd is voor eten en drinken, gezelligheid en plezier. Een ander voorbeeld werd hiervoor reeds aangehaald: indien nodig werd de associatieoefening door haar verhelderd met een typisch Latijnse beeldspraak als *mama = amor*.

In deze samenwerking is rechtstreekse communicatie, dus een gemeenschappelijke taal, tussen de oorspronkelijke en de lokale onderzoekster een belangrijke voorwaarde om te overleggen over de algemene probleem- en vraagstelling en over nuances in concrete onderzoeksvragen (zoals het verschil tussen *porqué* en *para qué*). Rechtstreekse communicatie binnen het internationale onderzoeksteam maakte ook een gezamenlijke bespreking van de onderzoeksresultaten en een metagesprek over de onderzoeksanalyse mogelijk. Zo werd het verkregen materiaal een eerste keer rudimentair geanalyseerd op basis van categorieën die onze Costaricaanse onderzoekspartner aanreikte: *percepción* (ideeën over participatie), *espacios/estructura* (ruimte en structuren van participatie), *metodología/estrategias* (participatieve methoden en strategieën), *capacitación* (versterking van vaardigheden) en *incidencia* (invloed uitoefenen). Hoewel we deze categorieën later verfijnden, kwam de interpretatie ervan 'uit eerste hand': de lokale onderzoekster gebruikte cultureel verantwoorde concepten waarop we later verder konden analyseren. Waar wordt gewerkt met een onderzoeksteam in een culturele verschillende setting, is conceptueel grondig overleg onontbeerlijk. Het is een manier om vanuit verschillende invalshoeken diverse interpretaties aan te reiken die de uiteindelijke vertaling van het onderzoeksmateriaal alleen maar ten goede kunnen komen.

Naar een methodologie om onderzoeksresultaten cultureel te vertalen

De uitdagingen en valkuilen bij het maken van een culturele vertaling zijn in dit onderzoek uitvergroot omwille van de internationale setting en de complexe structuur waarin we verschillende groepen onderzoekssubjecten kunnen onderscheiden. Dergelijke ervaringen kunnen bijdragen aan de discussie over verbindingen tussen onderzoeksmateriaal en de context waarbinnen onderzoeksmateriaal wordt verkregen. Het gaat hier om de relatie tussen enerzijds de vraagstelling en de doelstelling van het onderzoek en anderzijds de leefwereld van de betrokken respondenten (of de gegeneraliseerde onderzoeksgroep), de boodschap die respondenten willen meegeven en de effecten die analyses van het ruwe onderzoeksmateriaal op de betrokkenen zullen genereren. Door de open vraagstelling rond participatie in VCR, bijvoorbeeld, konden we ten aanzien van het landenkantoor van VCR onder meer besluiten dat er behoefte is aan erkenning van allerlei verschillende vormen van participatie; dat participatie voor veel boeren en partners meer betekent dan enkel 'deelname'.

Deze cultureel-methodologische reflecties kunnen bijdragen aan een kennisconstructie waarin eenieder zich (h)erkend weet. Doordat onderzoeksconcepten niet op voorhand

werden ingevuld, stond het de respondenten ten eerste vrij om eigen ideeën (over bijvoorbeeld participatie) te laten gelden. Alternatieve of cultureel verschillende definities van participatie werden hier niet op voorhand uitgesloten. Door begrippen niet op voorhand te operationaliseren kan cultureel andere, lokale kennis 'zich tonen'. Een validatie van dergelijke kennis, die meestal niet aan bod komt in grootschalige of gestandaardiseerde onderzoeksformats, is belangrijk voor een kennisopbouw waaraan elkeen gelijkwaardig kan deelnemen en meewerken (Claeys, 2005). Betrokken worden bij kennisopbouw impliceert namelijk betrokken worden bij praktijken en beleidsvorming die op hun beurt het leven van lokale actoren raken.

Literatuur

- Barahona, M. et al. (1999). La política social costarricense y las reformas económicas. In C. R. Conejo et al. (Red.), *Costa Rica hacia el siglo XXI: Balance de las Reformas Económicas 1983-1998*. Heredia: Efun.
- Calderón, H., & Madrigal, H. (2002). *Efectos de la actividad turística sobre los recursos hídricos y desechos sólidos en las zonas de estudio*. San José: Centro Internacional de Política Económica.
- Claeys, A. (2005). De dialoogmethode: onderzoek met mensen in armoede. *KWALON* 28, 10(1), 25-29.
- Figueroa, L. et al. (2002). *Los retos de la política comercial y de la agricultura en Centroamérica*. Alajuela: Centro Latinoamericano para la Competitividad y el Desarrollo Sostenible.
- Oakley, P. (Red.). (2001). *Evaluating empowerment. Reviewing the concept and practice*. Londen: Intra NGO Management & Policy Series.
- Vredeseilanden Costa Rica (2002). *Desde las capacidades de la población rural hasta cambios sostenibles. Política de País VECO Costa Rica*. San José: VECO-CR.